

Hanım, nr. 700; Süleymaniye Ktp., Vehbi Efendi, nr. 1223, Ayasofya, nr. 3018) (*Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Nihat Azamat, s. XXII-XXIII; *Anonim Osmanlı Kroniği*, haz. Necdet Öztürk, s. XLII-XLVIII). Bu nüshalardan Mehmed Reşad ve Tiryal Hanım bölümündeki yazma Necdet Öztürk tarafından *Anonim Osmanlı Kroniği* adıyla neşredilmiştir (İstanbul 2000). Ahmed Refik (Altınay), Giese'nin esas aldığı nüshalardan daha ayrıntılı bir yazmanın Târîh-i Osmânî Encümeni Kütüphanesi'nde bulunduğunu belirtir (*TTEM*, XIV/91 [1926], s. 70). Sadettin Buluç, Paris Bibliothèque Nationale'de kayıtlı iki anonim üzerinde bir tez çalışması yapmış (bk. bibl.), son yıllarda yurt içindeki anonim tevârih-i Âl-i Osmân'lara dair gerçekleştirilen akademik çalışmalar artmıştır (Adalioğlu, VIII, 288-289). Günümüzde XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda yazılıp müellifi bilinmeyen tarih kaynaklarının "anonim Osmanlı tarihi" şeklinde adlandırılması âdet olmuştur. Nitekim XVI. yüzyılda yazılmış Grekçe bir eser Şerif Başstav, XVIII. yüzyılda kaleme alınmış müellifi meçhul bir başka eser Abdülkadir Özcan tarafından bu isim altında yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler (nşr. Osman Turan), Ankara 1954; *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler* (nşr. Nihal Atsız), İstanbul 1961; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992; *Anonim Osmanlı Kroniği: 1299-1512* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2000; *Keşfü'z-zunûn*, I, 283-285; F. Giese, "Einleitung zu Meiner Textausgabe der Altosmanischen Anonymen Chroniken Tewârih-i Âl-i 'Osmân", *MOG*, I, 50-60; *İzâhu'l-meknûn*, I, 211; Babinger (Üçok), s. 11, 16, 25, 44-47, 69, 71, 81-82, 93, 110, 138; Hasan Hüseyin Adalioğlu, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Anonim Tevârih-i Âl-i Osman Geleneği", *Osmanlı*, Ankara 1999, VIII, 286-291; Necib Asım, "Osmanlı Târihnüvisleri ve Müverrihleri", *TOEM*, I/1 (1326/1910), s. 41 vd.; Ahmed Refik, "Tevârih-i Âl-i Osmân", *TTEM*, XIV/91 (1926), s. 70-71; Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Lutfî Paşa", *TM*, I (1925), s. 149; Sadettin Buluç, "İki Yazma Anonim Tevârih-i Âl-i Osman Hakkında", *TTK Bildiriler*, III (1948), s. 230-243; V. L. Ménage, "The Menaqib of Yakhshi Faqih", *BSOAS*, XXVI (1963), s. 50 vd.; a.m.f., "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı" (trc. Salih Özbaran), *TED*, sy. 9 (1978), s. 229 vd.; Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *TTK Belleten*, XXXV/140 (1971), s. 655 vd.; Th. Menzel – [Bekir Kütükoğlu], "Muhyiddin Mehmed", *İA*, VIII, 555-556.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

TEVÂRİH-i ÂL-i SELÇÛK

(bk. TÂRİH-i ÂL-i SELÇÛK).

TEVÂRİK (التوارك / الطوارق)

Afrika'da
Büyük Sahrâ'da yaşayan
bir toplum.

XVI. yüzyıldan itibaren Akdeniz sahiliinden Gadâmis'e kadar uzanan kesimde bulunan Berberî Sanhâce kabilesinin küçük kollarından Targa (Terga, Târcâ) kabilesine nisbetle Araplar tarafından bölgede yaşayanlara Tevârik (tekili: Tarikî) adı verilir. Bu adın Arapça'da "terk" kökünden türettiği ve "terkedilmiş" mânasına geldiği de ileri sürülmektedir. Bugün Sahrâ'nın güneyinde Fizan ile Mali Cumhuriyeti sınırları içinde kalan tarihi Tinbüktü şehri arasında yaşayan bu kabileler dillerine Tamahag / Tamaşek (Temâşeg, Temâzağt, Tûmâreşk), kendi harfleriyle oluşturdukları yazıya "tiffinagh" (tiffinâg, tiffitâg) ve soylarına İmohag (hür insanlar) demektedir. Bunlar Batı dillerinde Touareg, Tuareg, Twareg, Tawariq gibi adlarla anılır. Sömürge öncesi Tevârik toplumu Kuzey Tevârikleri (Ahaggarlar-İhaggaren) ve Sudan Tevârikleri diye ikiye ayrılmıştı. Fransız işgalinden sonra Kuzey Tevârikleri Hoggar / Haggar (Haccâr / Heccâr [حجاج / هجاج], Hekkâr / Hükkâr) ve Ezgar (Ezcer) adıyla iki gruptan, Güney Tevârikleri bugünkü Mali ve Nijer sınırında yaşayan Kiluyiler ve Ulyeminler'den oluşmaktaydı.

Tevârik toplumu için Cezayir'in güneydoğu ucundaki Canet kesimi hayatî bir önem taşımıştır. XII-XIV. yüzyıllar arasında Emnen kabilesi onlara tâbi idi. XVI. yüzyılda Haggar ile Ezgar Tevârikleri Emnen sultanının emrine girdiler. Gavun adlı Berberî hükümdarına karşı çıkan Emnen aşireti liderleri Guma'nın önderliğinde baş kaldırdılar ve Gavun'u öldürdüler. 1650 yıllarına gelindiğinde Biska adlı bir Ezgarlı önderliğinde bu defa Emnenler'e karşı uyanan kabilecilik duygusu sonucu Sultan Guma katledildi. Bu hadiseden itibaren yüzyıl boyunca Sahrâ bölgesi istikrarsızlıklarla çalkalandı. XVIII. yüzyılın ortalarında Kuzey Tevârikleri'nden Haggarlar müstakil bir yönetim kurdular. 1868-1879 yılları arasında büyük çatışmalar çıktı, Emnen reisleri birçok yerde idareyi ele geçirdi.

Büyük Sahrâ'nın kuzeyinde geçit bölgelerinde yaşayan Ezgar-Haggar Tevârikleri, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp vilâyetine bağlı Fizan sancağının merkez livâsı Merzûk ve Gât kasabası ile Cebel-i gar-

bî sancağına bağlı Gadâmis sınırları içinde bulduklarından özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı tebaası sayıldılar. Bunların çoğunluğu göçebe hayatı yaşamakla birlikte bazıları Fizan sancağının batı kısmında yer alan Temassinin, Tarat, Feyût, Bereket, Canet gibi köylerde oturmaktaydı. Bugünkü Libya ile Cezayir sınırında yer alan Gadâmis ve Gât, Kuzey Tevârikleri'nin Ezgar kolunun uğradığı ve ihtiyaçlarını giderdiği yerlerdi. Halen Cezayir'in en güney bölgesindeki Tamarrasset vilâyeti civarında bulunan Haggar Tevârikleri ise ihtiyaçlarını daha çok kendilerine yakın kuzeydeki Ayn Sâlih ve Tidikelt'ten temin ediyorlardı. Haggarlar genelde Fas sultanının etkisinde kalırken Ezgarlar, Gât kasabasının sultan dedikleri müstakil hâkimine bağlıydı. Haggarlar tarihi Mali Sultanlığı'ndan kalan, Güney Tevârikleri'nin yaşadığı Âyir, Agâdes, Tinbüktü ve Gao gibi bölgelerle Cezayir ve Fas arasındaki ilişkilerde rol oynuyor, Ezgarlar daha ziyade Tibesti, Kavâr, Bornu, Kânim, Sokoto ve Kano gibi sultanlıklarla Trablusgarp ve Mısır arasındaki ticaret ve hac kervanlarının gidiş gelişlerinden sorumlu tutuluyordu. Bu sebeple Gât, Osmanlı idaresiyle Ezgar Tevârikleri'nin buluşma noktası konumundaydı.

Osmanlı Devleti'yle münasebetlerin arttığı dönemde Ezgarlar'ın uzun zamandan beri reisliğini Şeyh Nahnûhen sürdürmekteydi. Haggarlar'ın başında sırasıyla el-Hac Ahmed, Şeyh Ahitağıl ve Şeyh Etîsi bulundu. el-Hac Ahmed reisliği döneminde Fas sultanına yakınlığı ile bilinirdi; diğerleri Osmanlı Devleti'ne sadakat ve bağlılık gösterdi. Nahnûhen 1875-1886 yılları arasında Gât kasabasına bağlı Canet nahiyesinin önce müdürlüğüne, ardından burası Ezgar Tevârik adıyla kaza yapılmaya kaymakamlığına getirilip maaşa bağlandı. Vefatından sonra tekrar nahiyeye çevrilen Canet'e onun kabilesinden Şeyh Amud müdür tayin edildi. Şeyh Amud 1911 yılında Fransızlar'ın burayı işgal etmesine kadar Osmanlı Devleti'nden maaş aldı. Yine Gadâmis kazasına bağlı nahiyeye yapılan, Temassinin köyü ile Gât kasabasının köyleri olan Feyût, Bereket ve Tarat'taki Tevârik reislerine devlet tarafından maaş adı altında belli miktarlarda ücret ödeniyordu. Ancak bu maaşlar sembolikti ve onların geçimini temin etmiyordu. Buna rağmen devlete bağlılıklarını göstermek için bölgelerinden geçen kervanlardan korumaya karşılığında aldıkları, asırlar boyunca en büyük geçim kaynakları olan ayak bastı (avâid) parasından vazgeçmişlerdi.

TEVÂRİK

Tevârikler, idarî bakımdan kontrolleri güç Sahrâ şartlarında yaşadıklarından herhangi bir devletin tam olarak hâkimiyetini kabul etmediler. Kuzey Afrika'daki Berberî-Arap hânedanları ve Osmanlı idaresinin Garp ocakları ile Sahrâ'nın güneyinde kalan sultanlıklar arasında işleyen kervanların muhafazasını ve yolların güvenliğini bunlar sağlıyordu. Kendileriyle anlaşma yapmayan kervanların Sahrâ'yı geçmeleri mümkün değildi. Osmanlı Devleti'yle XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan iyi ilişkiler bir sonuca varmadan Osmanlı-İtalyan savaşı patlak verdi. Ardından buldukları yerler Fransız işgaline uğradı. Tevârikler, Osmanlı padişahından başkasını hükümdar kabul etmedikleri gibi topraklarında meydana gelen her türlü olayı Trablusgarp vilâyetine bildiriyorlardı. I. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın yıpranmasından yararlanarak Senûsî şeyhi Muhammed el-Abid'in önderliğinde 1916-1917'de Büyük Sahrâ'nın her tarafında isyan başlattılar. Sömürge idaresine büyük kayıplar verdirmelerine rağmen bütün topraklarının sömürgeleştirilmesine engel olmadılar.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar, Tevârikler'in bulunduğu kesimde Gât kazasını kurdular; 1900'lü yılların başında Fizan'a bağlı diğer kazaları oluşturdu. Bunlar merkezi Canet olan Ezgar Tevârik, Haggar ve merkezi Barday olan Tîbû Reşâde kazalarıdır. Yeni kurulan ve kaymakamın göreve başlamasından kısa süre önce Fransızlar tarafından işgal edilen, merkezi Bilmâ olan Kavâr kazasının durumu son dönemde Osmanlı Devleti'nin ısrarla üzerinde durduğu bir mesele oldu. Gerek coğrafî açıdan gerekse nüfus yapısı bakımından son derece hareketli bir konuma sahip Gât kazasını yöneten En-sârî ailesi mensuplarıyla bölgede yaşayan Ezgarlılar arasındaki çatışmalar Osmanlı idaresi zamanında da durmadı. Osmanlı Devleti'ne itaat eden Berberî, Arap ve zenci şehirli ahali yanında surların hemen dışında çadırlarda yaşayan Tevârikler serbest yaşamaktan hiçbir zaman vazgeçemediler. Osmanlı-Tevârik yakınlaşmasında en önemli hususlardan biri, Canet nahiyesinin beş köyünde toplam 10.000 hurma ağacının bulunduğu vahanın konumudur. Zira kuzeyden güneye giden bütün kervanlar bu vahada konaklıyordu ve idaresini Tevârikler'in Emnen kabilesi elinde bulunduruyordu. Fransızlar'ın burayı ele geçirme girişimleri karşısında Tevârik ahalisi Osmanlılar'a başvurdu. Bunun üzerine

Canet'in Gât'a bağlı nahiyeye yapılarak nüfuz sahibi birinin müdürlüğe, başka birinin kâtipliğe tayin edilmesine, Osmanlı bayrağı ile bir zâbitin kumandasında kırk kişilik bir müfrezinin gönderilmesine karar verildi. Mustafa Fâik Paşa 1879-1885 yılları arasında bu görevi başarıyla yürüttü. Ezgar Tevârikleri'yle Osmanlı hükümeti arasındaki bağları daha da kuvvetlendirmek için ikinci derecede önem verilen Canet'i önce nahiyeye, ardından Fizan'a bağlı bir kaza haline getirdi ve Şeyh Nahnûhen'i kaymakamlığına tayin etti; Nahnûhen 1885'te vefat edinceye kadar Kuzey Tevârikleri'nin kaymakamı olarak görev yaptı.

Ezgarlar'ın Gât'tan sonra en önemli yerleşim birimi olan Canet yaklaşık yirmi beş yıl Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra güneyden gelen Fransız işgali tehlikesiyle karşılaştı. Fransızlar'ın burada Osmanlı varlığı bulunmadığı iddialarına karşı 1905'te Osmanlı Devleti Canet'i kendi toprakları ilân etti. 1906 Temmuzunda Trablusgarp Valisi Receb Paşa, yaveri Abdülkadir Câmî Bey'i kırk kişilik bir müfreme ile Canet'e gönderdi. Fakat bunlar Gât'a kadar gidebildiler. 1909'da buraya Osmanlı bayrağı dikildiyse de 1910 yılının ortalarında Osmanlı askerî birliği burayı boşalttı. 3 Mayıs 1911'de Canet, Osmanlı nahiyesi olarak kayıtlıydı. Fransızlar 28 Ekim 1918'de bölgeye yerleştiler. Ezgar Tevârikleri'nin hâkimiyet alanları üç kısma ayrılarak Cezayir, Nijer ve Libya'ya verildi. Tevârikler günümüzde Libya'nın güneybatısında, Nijer'in kuzeyinde ve batısında, Nijerya ve Burkina Faso'nun kuzeyinde, Mali'nin doğusunda ve kuzeyinde, Cezayir'in güneyinde ve Moritanya'nın doğusunda yaşamaktadır. Özellikle Nijer ve Mali'de yaşayanlar, merkezi hükümetlere karşı direniş hareketleri başlatıp bağımsızlık dahil çeşitli haklar istemektedir. 2000'li yıllara kadar ciddi sıkıntılara yol açan bu talepleri giderek etkisini kaybetmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Y.MTV., nr. 295/46; BA, BEO, Vilâyet Giden-Trablusgarp, *Defter*, nr. 370, s. 112 (3 Kânunuevvel 1308); BA, İrade-Dahiliye, nr. 50613 (13 C 1293); BA, Y.E.E., nr. 122 (121) /2389; BA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 1303/5277; Paris Archives Nationales, CARAN 200MI 606-Activité turques dans l'hinterland tripolitain; H. Duveyrier, *les Touareg du nord*, Paris 1864, s. 273-275; F. Foureau, *Rapport sur ma mission au Sahara et chez les Touareg Azdjer, Octobre 1893 – Mars 1894*, Paris 1894; Sâdik el-Müeyyed, *Afrika Sahrâ-yı Kebiri'nin Seyahat*, İstanbul 1314, tür.yer.; H. Schirmer, *Le dernier rapport d'un européen sur Ghât et les Touareg de l'Aïr: Journal de voyage d'Erwin de Bary (1876-1877)*, Paris 1898; Şehbenderzâ-

de Ahmed Hilmi, *Senûsiler*, İstanbul 1325, s. 97; Abdülkadir Câmî, *Trablusgarp'tan Sahrâ-yı Kebire Dođru*, İstanbul 1326, s. 145, 151, 163, 183, 191; a.m.f., "Canet Meselesine Dair", *SM*, V/113 (1326), s. 153-154; E. Rouard de Card, *la France et la Turquie dans le Sahara oriental*, Paris 1910, s. 11-16; R. Pottier, *Un prince saharien méconnu Henri Duveyrier*, Paris 1938; Hikmet Naci, *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberiler*, İstanbul 1955, s. 32-33; Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahrâ'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum 1970, s. 30-31, 42, 48, 171; H. T. Norris, *The Tuaregs: Their Islamic Legacy and its Diffusion in the Sahel*, Warminster 1975, s. 9-11; Cl. Blanguernon, *le Hoggar*, Paris 1983; H. Lhote, *Les touaregs du Hoggar*, Paris 1984, s. 11-12, 35; J.-L. Triaud, *La légende noire de la Sanûsiyya: Une confrérie musulmane saharienne sous le regard français (1840-1930)*, Paris 1995, I, 79, 100, 106; M. G. Lemay, "la Tripolitaine et le grand désert", *Bulletin de la société de géographie commerciale de Paris*, V/4, Paris 1883, s. 353-369; Müsevitzâde Derviş Paşa, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihine Ait Vesikalar", *İstanbul*, yeni seri, I, 1012, İstanbul 1948, s. 391-419; A. Bougeot, "Les échanges transsahariens, la Senusiyya et les révoltes twareg de 1916-7", *Cahiers d'études africaines*, XVIII/69-70, Paris 1978, s. 159-185; Ahmet Kavas, "Büyük Sahrâ'da Gât Kazası'nın Kurulması ve Osmanlı-Tevârik Münasebetleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, İstanbul 1999, s. 171-196; K.-G. Prasse, "Tevârik", *El²* (ing.), X, 379-381.

AHMET KAVAS

TEVÂRÜD

(التوارد)

İki şairin birbirinden habersiz aynı şiir parçasını söylemesi anlamında edebiyat terimi.

Sözlükte "su kaynağına ulaşmak, varmak" anlamındaki **vürüd** kökünden türeyen **tevârüd** "aynı kaynağa veya aynı yere beraber gelmek" demektir. **Müvârede** kelimesi de benzer mânada kullanılır (*el-Mu'cemü'l-vasîf*, "vrd" md.). Edebiyatta iki şairin birbirinden habersiz olarak aynı şiir parçasını, aynı beyit veya mısraı söylemesine "rastlaşma" anlamında tevârüd denildiği gibi "iki his ve düşüncenin denk gelmesi" mânasında **iltikâül-hâtireyn** adı da verilmiştir. Tevârüd edebiyat ve belâgat kitaplarında "ahz, serika, intihal" (başka şairlerden alıntı yapıp kendine mal etme) konularıyla şiirin otantikliği meselesi bağlamında ele alınmıştır. Bazı belâgat âlimleri tevârüdü imkânsız gördüğünden onu intihal şeklinde değerlendirirken kimileri kadîm zamanlardan beri bunun görüldüğünü, aynı tabiata ve hayat şartlarına sahip, aynı çevre içinde yaşayan insanların düşünce ve duygularını benzer kalıplar içinde dile getirebileceklerini belirtmiştir.